

A művészet misztikus zsákutcája

PIERRE EMMANUEL

A fordítást a következő
kötet alapján közöljük:
Pierre Emmanuel: *Le
monde est intérieur.*
Seuil, 1967., Paris,
51-59.

Egy régi, huszonöt éves füzetemben találtam rá az alábbi feljegyzésekre, amely bizonyos értelemben elég jól megvilágítja egyes művészek szenvedélyes magatartását, s belső irányultságuk jellegét. Nem emlékeztem rá, hogy már ilyen korán így gondolkodtam: úgy érzem, ezek a sorok nagyban megelőlegezték későbbi életemet. Bizonyos dolgokra talán már nagyon korán ráérzünk, s kimondásukkal már akkor elkötelezhetjük magunkat irántuk, amikor még valójában meg sem éljük. A beszéd és a lét egysége küzdelmet tétel. Hűségessé lenni az *adott* szóhoz annyi, mint még pontosabban megfogalmazni, s még inkább megtestesíteni. A kétféle művellet kölcsönösen feltételezi egymást. Azért másolom most át ezt a régi szövegemet, hogy megerősítsem, másrészt azért, hogy ő is megerősítsen engem. Szövegemben annak a sorsnak a belső egységére ismerek rá, amely, miközben a sajátom, sok más emberé is: ami számomra egyszerre jelent bizonyítékot látszólagos különállásom és a mi kölcsönös elszigeteltségünk ellen. Ha hűek vagyunk önmagunkhoz, akkor hívek vagyunk egy egész szellemi csoporthoz is. Különösen igaz ez a nagy *ismeretlenek* csoportjára, akikről áttételesen az alábbi szöveg is beszél — a közöttünk mindenütt jelenlévő csend végtelenül csendes tanúságtevőire. Szövegem idézése után majd tisztáznom kell még, hogy mi választ el tőle ma, s el kell majd osztanom bizonyos félreértéseket, amelyeket a művészetben megélhető spirituális elhivatottsággal kapcsolatban sugall. Először is nézzük régi feljegyzésemet, amit jelentéktelen módosításokkal másolok ide:

„Egyesek arra születtek, hogy valamennyi cselekedetük által az abszolútum felé irányuljanak. Nincs ennél nehezebb és egyszerűbb elhivatottság. Belső energiától fűtve egyre csak rohannak. Útjuk egyenes: céljuk a végtelenben rejlik. Egyedül állnak a végtelennel szemben, amelyről jól tudják, hogy minden emberi képességet meghalad. Mindegyikük saját magának tör utat a körülmények sűrűjén át az egyedüli realitás felé valamiféle ösztönös akarat által, ám egyre magabiztosabban. Maguk mögött hagyva a saját maguk által teremtett és csak számukra járható utat, rászógnak arra, hogy eggyé váljanak végzetükkel, amely csak egy sugara annak az Egyedüli Napnak, ahová számtalan utakon egybefut mindaz, mi múlhatatlan az emberben.

A vérző Agrippa d'Aubigné, aki azt hiszi, hogy ellenfele halálosan megbesécsítette, utolsó erejét is összeszedi, hogy lóra száll-

jon. Beauce-ból Saintonge-ba megállás nélkül teszi meg az utat, delíriumában csak egyetlen gondolat jár a fejében: halála előtt még mindenképpen szeretné viszontlátni Diane Salviatit, akit szeret. Ugyanígy kétszáz évvel később Hölderlin is erőltetett menetben indul Bordeaux-ból Németországba, mert úgy érzi, hogy Diotima meg fog halni. Szeretjük izzása oly erős, hogy szinte felémészti tárgyát. Különös törvényszerűségek szerint működik a sors a hasonló szenvedéllyel megáldott lények esetében. Sem Diane, sem Diotima nem adatik meg számukra. Hölderlint a halál választja el tőle, Aubignét a „vallásoknak különbneműsége” miatt utasítják el. Két bukás: két megnyíló út. Mindkét költő végig fog haladni a saját útján. A legvégéig, ha egyáltalán a halál, a *belebotlás* valamibe valóban véget jelent egy végeérhetetlen úton. S ha egyszer nekiindulnak, már csak a lendület számít. „Ha rajtam állna, én már olyan messze szeretnék járni, hogy lehetetlen legyen a visszatérés” — mondja Claudelnél Kolumbusz Kristóf. Mert elérkezik az a pillanat, amikor az ember már mindenét odaadta anélkül, hogy egyáltalán észrevette volna. S akkor már lehetetlen visszafordulni. Kolumbusz Kristóf istenhordozóvá lesz. Csak az érdekli, hogy a „túlsó part” felé menjen, csak akkor boldog. Az örökkévalóság boldogsága járja át már itt, az átmeneti időben.

Az abszolútum fanatikusai nem mindig „szeretetre méltó” emberek. Még csak nem is mindig „intelligensek” a szó általános értelmében. Intelligens emberekkel mindig szót lehet érteni. De hogyan lehetne *közös nevezőre jutni* olyan mániákusokkal, akik egy cél nélküli, semmiféle előnnyel sem járó, még csak gyönyörrel sem kecsegtető kalandra tették fel az életüket; hiszen vállalkozásukban egy aktussal mindent elutasítanak, hogy még biztosabban elérjék a Mindent. Az Egészet, ami az intelligens emberek szemében csak üres fogalom. Ha örülségük legalább valamiféle „tapasztalatszerzés” lenne, ahogyan azt mostanában mondják: valamiféle tisztánlátó zavarodottság, szándékosan előidézett extázis, misztikus-intellektuális bizonytalan egyensúlyi állapot, módszertani ürügy önmaguk megfigyelésére! Korunk „mély”-nek nevezett pszichológiája kíváncsian kutatja a hasonló szélhámosságokat, az efféle felsőbbrendű játékokat, ahol a szellem szenvedélyt szimulál, hogy még jobban kifejleszthesse elemzőképességét. Ezt a narcisztikus szublimációt nevezik „spirituális gyakorlat”-nak. Ám ha valaki tényleg azért beszél, hogy választ találjon létezésének végső kérdéseire, az elegáns szónokok úgy tesznek, mintha nem is hallanák, vagy talán tényleg nem is hallják. Az ilyen ember elsősorban nem azért beszél, hogy meggyőzzön, hanem hogy tanúságot tegyen. Csakhogy az ő szavai számunkra valamiféle különös monológoknak tűnnek, bántja a fülünket, sőt botrányosnak is érezzük. Pedig számára dialógust jelent Istennel, megfeszített figyelmet

követelő beszédet. A Mindentől megfosztott lélek patetikus kiáltása ez, amelyben a lélek még az ismeretlen könyörület nyomát is felfedezni véli. Ám a modern felfogóképesség számára a teljesség utáni vágy pusztán csalás, az efféle dialógus pedig süketek párbeszéde. Tényleg, valóban süketek ők. Az örökkévalóság után üvöltöznek, s már végleg kiszakadtak a világból éppen a világ miatt érzett szorongásuk vagy a világgal szembeni szitkozódásuk által. Mihez kezdhetünk mi az olyan emberekkel, mint Aubigné? Hol rejtőzik bennük egy emberi vonás, amely lehetővé tenné számunkra, hogy meghalljuk őket?

Holott az emberiség hatja át egész életüket, ám ez az alsóbb szinteken kevésbé érzhető. Hogyan haragudhatnánk rájuk ezért? Inkább tanuljuk meg olvasni írásaikat, s próbáljuk meg felfedezni páratlan szenvedélyüket már életük és művük szigorú logikájú fúgájának legelső ütemeiben is. Már Aubigné az *Élete gyermekeinek* című munkájában is megmutatkozik valódi emberiségének nagysága, amely másféle módon ugyan, de a *Tragédiákból* is kiolvasható. Miközben egyetlen szenvedély fűti, Aubigné számos idegszállal kapcsolódik korához, barátaihoz, családjához és királyához. Legkülönbözőbb kötődéseiből eredő kötelezettségeinek egyetlen irányt szab, s az összes többit átfofó kötelék alkotja azt a leglényegesebb szálat, amely Aubigné magához Istenhez köti. Pedig mindenki másnál szétszórtabb volt, kíváncsiságának gyakran engedett, erejét tékozolta. Szétszórtága csak egy mellékes körülménynek bizonyult, erejének és bátorságának túlaradása volt, ami egyáltalán nem akadályozta meg abban, hogy életét szenvedélytől fűtve teljes egészében a hithez kösse. A tudományok érdeklik, az alkímia, az okkultizmus, természetfilozófiával és történelemmel foglalkozik, vagy éppen háborúban vesz részt, ahol két ütközet között apokalipszisének egyik énekén elmélkedik? Bármit tesz is, gondolatai mindig ugyanoda térnek vissza, becsületességének tengelyéhez, amely sohasem bizonyul hazugságnak.

Aubigné életművében ugyanaz a fény járja át a sok gnosztikus elemet, a totális energia számos rosszul megfogalmazott előérzetét, az univerzumban és a történelemben munkálkodó ember hatalmas és elmosódott képét. Más reneszánsz művészek panteizmusa nála oly módon alakul át az Isten előtt egyedül álló ember radikális monoteizmusává, hogy semmit sem veszít erejéből. Innét ered műveiben a szimbolikus ábrázolás fontossága, ami azóta a reformáció más irányú fejlődése miatt elveszett. Nála a történelem ugyanannak az egyetlen drámának a megismétlődése, különböző formákat öltő időtlen növekedése, amelynek végső feltárlása lépésről lépésre valósul meg egészen az idők végezetéig. Mindez lehetne immanens jellegű koncepció is, nevezetesen az univerzumban kiteljesedő tudat koncepciója, amelynek szimmetrikus párja a kozmikus misztérium lassú és folytonos megvilágoso-

dása lenne. Csakhogy Aubigné számára az idő darabokra törik a Jelenlét, a hit *Hic et nunc*-jának szorításában, ami a történelem szintjén szimmetrikus párja a belső élet *Egyedül és csak* gondolatának. Krisztus az örök kortárs, általa a történelem nemcsak az örökkévalóság felé nyílik meg, hanem a mi formátlan tekintetünk előtt is, mihelyt megvilágosodunk a szellem fényében. A középpontban Isten áll, de ott áll az ember is. A létezés összességének tengelyét jelentő Krisztus a végső titka minden egyes megszülető embernek. Aubigné szerint ebből kiindulva minden az egyedüli valóságos szereplő, Krisztus nyomán nyer formát bennünk. Valamennyi érzésünk, valamennyi kapcsolatunk felebarátainkkal és önmagunkkal is kizárólag e Szíven áthaladva válik valódivá, egyedül e Szív változtathatja hiábavaló nekibuzdulásainkat valódi lendületté, szeretetünket pedig autentikus felebaráti szeretetté.

Aubigné minden írásában erről tesz tanúságot — még a *Tragédiákban* is, ahol a harag látszólag erősebb a szeretetnél. Olvassuk csak el az *Élete gyermekeinek* című művét, vagy a leveleit, de mindeneke előtt csodálatra méltó elmélkedését a 88. zsoltárról, amelyet „felesége, Suzanne de Lezay halála miatti nagy gyászában” írt. Műveiben mindenütt jelen van Isten: egész életében Ura előtt állt. Aubigné a maga teljességében, a szektarianizmus szellemének legkisebb jele nélkül képviseli és jeleníti meg a kálvinizmus valamennyi fontos vonását, közülük is a leginkább figyelemre méltót: Istennel szembeni magányunk érzését. Magányunk érzése és a bűn tragikus jelentése, a vallásos lélek e kettős mozgatórugója adja Aubigné életművének prófétikus erejét és szépségét. Ahogyan felismeri általuk a történelem végső igazolását, úgy saját életét is teljes egészében egy az Örökkévalóság és önmaga között zajló harcként értelmezi...”

Így végződik — vagy marad függőben — ifjúi hévvel írott szövegem. Ma egyszerre tűnik számomra egyértelműnek, ugyanakkor elég homályosnak is, mert a végső értelem kibomlása — okkal — nem fogalmazódik meg benne. Szövegemben alapelveként fogadom el, hogy egyes emberek sorsát a végső értelem alakítja: csak az történik meg velük, ami azzal egybeesik, akár drámai módon vagy katasztrófába torkollva. Ebben a magatartásban még nyoma sincs a pelagianizmusnak. Éppen ellenkezőleg: ezek az emberek gyakran másfelé törekednek, s nem arra vágyanak, ami végképp magáénak követeli őket. Nem szentek ők, hanem akarva nem akarva, a beszéd őrzői. Kimondják azt a végső értelmet, ami előre hajtja őket. Csakhogy nincs meg bennük az a folytonos figyelem és türelem, ami a szentekben mindig is ott él, s ami számukra irányadó. Ifjúkori írásomban nem hangsúlyozom az abszolútum vonatkozásában meglévő különbséget a szent és a művész között, mert még nem ismertem egyik utat sem. Pedig már akkoriban nagy kíváncsiság élt bennem a szentek iránt. A „kíváncsi-

ság” szó nem túl megfelelő, még indiszkrét is; a vonzás és taszítás ellentétpárja sokkal jobban tükrözi akkori magatartásomat. A szentek borzalommal töltöttek el, ugyanakkor bámulatot is keltettek bennem. Talán csak azért istenítettem annyira egyes költőket — például Hölderlint, akinek idealista spiritualizmusa olyan jól megfelel a vallásos esztétáknak —, mert irtóztam a szentségtől. Azért, hogy megőrizhessem spirituális irányultságomat anélkül, hogy ijesztő áldozatot hoznék érte.

Alig írom le ezeket a sorokat, máris Hölderlin élete jut eszembe. A szentek önmagukat adják áldozatként: felajánlásuk akaratauk által történik, még akkor is, ha magát az akarataukat áldozzák fel. De vajon egyes művészek — például Rimbaud, Hölderlin vagy Artaud — önmaguk ellenére élnek meg a feláldozást, a bennük lakozó rögeszme áldozataiként? Vajon a lelkükben rosszul megfogalmazott abszolútum forgácsolja szét őket? A művészeiről alkotott efféle romantikus kép engem nem elégít ki: valami hiányzik belőle. Lehetetlennek tűnik számomra, hogy ne alakuljon ki valamiféle megismerésre irányuló dialógus, ha lelkünkbe költözik a végső értelem. A párbeszéd kigyógyítja a lelket abból az örültségből, amely menthetetlenül hatalmába kerítené, ha egyedül ő akarná hordozni a végső értelmet ahelyett, hogy képességeiről lemondva teljes egészében átadná magát neki, hogy az hordozhassa őt. A csodálatos végső értelem csak akkor tárul fel, ha az emberi szellem megalázkodik. Ez az én meggyőződésem. Ugyanakkor nem szeretnék igazságtalan lenni néhány nagy lélekkel szemben, sem pedig spirituális göggel vádolni azokat, akiket mások a szellem mártírjainak tekintenek. Annál kevésbé, mert közülük sokukat gyermekkorukban értek olyan meghatározó élmények, melyek áldozati sorsra juttatva elátkozták őket. Minél mélyebbre hatolunk egyes emberi sorsokban, annál jobban látjuk a *szakrális* szó ambivalenciáját.

Sokkal közelebb érzem magamhoz Aubignét — legalábbis fenti szövegemben —, aki nem szent, de nem is zavarodott lélek. Viszont igazi hős, s ez megköveteli, hogy szigorral beszéljünk róla, s valódi őszinteséggel. A hősiesség és a szentség utáni vágyakozás a költők két jellegzetes, elhibázott törekvése. Baudelaire imája egyaránt érvényes a hívő és nem hívő költőkre: „Adj nekem elég erőt ahhoz, hogy hiánytalanul teljesíthessem mindennapi feladataimat, s ezáltal hőssé és szentté váljak.” Zavarba ejtő imádság ez, amelynek horderejét számos kommentátor azzal próbálta csökkenteni, hogy a költő szellemi leépülésének tulajdonította. Valójában nagyon is példaértékű költői imádság ez. Az Ige lényegi tökéletességének felismerése ez, a költészetben elért tökéletesség viszonylatában. Nagyon is el tudom képzelni a szentségtörő ellentétpárját, ám az nem tagadása, hanem éppen megerősítése lenne. Lehetetlen kitérni a végső Realitás hívó szava elől, ha egyszer felismerjük, hogy létünkhöz szorosan hozzátartozik, s messze meg

is haladja azt: folytonosan az életünket követeli, „hiánytalanul minden nap”. Követelése szeretetteljes, nem jogi alapon áll: ezért olyan nehéz felismernünk, hiszen számunkra a törvény, s nem a szeretet látszik egyértelműnek. Baudelaire könyörgése sem mentes e kétértelműségtől; hiszen nem azt mondja: a *te Akaratod*, hanem az *én feladatom*. Ebben a formájában ez nem önátadó imádság. Önátadás nélkül pedig nem létezik sem hős, sem szent. A hős teljes egészében átadja magát az Isteni Akarat túlzásainak. A szentet pedig még lényének legbenső rejtékében is folytonosan az Isteni Akarat járja át. A hős és a szent Isten akarata iránti odaadásában nincs semmi közös vonás a törvény, a törvény előírásai iránti engedelmességgel, ami a dolgok antropocentrikus, s nem teocentrikus rendjéhez tartozik.

Régi szövegemben, amelyhez most mai gondolkodásomat tükröző megjegyzéseket fűzök, a végső elhivatottság kritériuma a lendület, ami szintén kétértelmű dolog. Azóta már többször feltettem magamnak a kérdést: vajon az a művész, aki a lelkében uralkodó nyilvánvaló zűrzavar ellenére felismeri a Lét ragyogásának visszfényét, s másokat is afelé irányít, nem Isteni Akaratot teljesít-e? Jogomban áll-e paradox módon azt mondani, hogy egyesek tévedései szorosán hozzátartoznak életútjukhoz? Sőt, hogy lelkük zűrzavarában van valami áldozati szenvedés, amit az emberi szem nem vesz észre, vagy aminek a jelentését az emberek félremagyarázzák? Semmi sem áll távolabb tőlem a művész mint olyan pszeudo-szentségénél, amit egyes kritikusok lelkesültségből vagy akár nagyon is szándékosan a romantika egyes nagy szenvedőinek tulajdonítanak: Hölderlinnek, Nervalnak, Baudelaire-nek, Mallarménak, Nietzschének és még másoknak. A szentség efféle utánpótlása nem választható el attól a vallásutánpótlástól, amelynek egyesek szerint a művészetnek kellene lennie a modern tudat számára. Az bizonyos, hogy ezek a művészek fontos szerepet játszottak: egészen közel jutottak egy titokhoz, másoknak is utat nyitottak felé, ám rejtélyes módon mégsem jutottak el a végkifejletig, s mintha megtagadták vagy meghazudtolták volna azt a Véget, amelyet életművük mások számára jelent.

Mindezt én csak a művészet mint olyan behatároltságával tudom magyarázni. Ez a behatároltság akadályozza meg a művészt abban, hogy teljes egészében kiszolgáltassa művészetét annak a Realitásnak, amelyet megközelít. Mi művészek azt állítjuk, hogy formába öntjük, értelmünkkel felfogjuk a misztériumot, ahelyett, hogy hagynánk, a misztérium formáljon bennünket a maga képére, s ő adjon nekünk értelmet. *A művész mint olyan sohasem térhet meg*: arra ugyan képes, hogy formálisan, esztétikai elragadtatásban elgondolja a *metanoiát*, ám sohasem viszi végbe. Vagy pontosabban: még ha felismeri is, nem hagyja, hogy végbe menjen lelkében. Egyedül a vallásos lélek tér meg valóban a hithez saját

művészete feláldozásával, egyféle mindig megújuló sugallat reményében, ám nem azért cserébe. A művészet határain belül lehetetlen a lelki megújulás: az mindig csak a régi inspiráció elemeinek egy újabb kombinációja lesz. A művészet határainak olyan energia hatására kell semmivé válniuk, amely végtelenül erősebb a művész önfenntartó ösztönénél. Ez az energia személyiséget formálhat abból a bábból, ami a művész saját művészetében, s az isteni kegyelem *átalakíthatja*. Az átformálódás után egy végső elhivatottság újra feltámaszthatja benne megváltozott formában a művészt, aki már tisztán vallásos lélekké lett, akit már nem emészt a gond, hogy teljes egészében birtokolja művészetét. Ha megszabadul egocentrikus gondolkodásmódjától, átjárja a tudat, hogy nem őt illeti a beszéd és a csend, az élet és a nem-élet, s akkor többé már nem úr ő, még csak nem is szolga: megtanul semmivé lenni. Egyedül és kizárólag csak a Beszédet illeti meg, hogy magáénak követelje, hogy kiemelje a semmiből, s olyan szépséget teremtsen általa, amelyre a művész már végérvényesen képtelennek érzi magát.

1965.

(Pierre Emmanuel további esszéit későbbi számunkban közöljük.)